

ПІСНІ У ГАГАУЗІВ. ПОНЯТТЯ ЖАНРУ “ТЮРКІЮ”

Арнаут Ф. І.

Духовна культура уособлює цілісну систему, яка охоплює всі сфери людської діяльності, як матеріальну, так і духовну. Це якісна характеристика суспільного життя, що включає світоглядні, філософські, соціальні ідеї та погляди людей, просвітництво й освіту; етичні норми, що регулюють відносини між людьми, а також їх відношення до природи. Це специфічний спосіб життєдіяльності людей, що виражається у результатах їхньої діяльності і включає у себе виробництво, зберігання, розповсюдження та споживання цінностей, а також науково-технічну творчість.

Як специфічний вид людської діяльності, художня культура є складною системою, що характеризується наступними компонентами: художньо освоєна дійсність, творець художніх творів, мистецтво як сукупність естетичних цінностей, споживач мистецтва, що втілює відповідні потреби суспільства, здатність людей сприймати світ цінностей. У найзагальнішому вигляді поняття “духовна культура” можна було б визначити як історично обумовлену певним способом матеріального виробництва сукупність духовних, естетичних цінностей, ідей та досягнень в області науки, освіти, мистецтва, а також і сам процес творчої діяльності, направленої на продукування, закріплення, сприйняття й використання цих цінностей.

Дослідження й систематизація гагаузького фольклору у контексті духовної культури допомагає краще зрозуміти етнічну культуру гагаузів, їх уявлення про навколишній світ, естетичні та морально-етичні погляди, і дозволяє заповнити існуючі пробіли у знанні стародавніх пластів традиційної культури. Для “неписемного” народу, яким у минулому був гагаузький народ, вивчення усної народної творчості є надзвичайно важливим не тільки для розвитку сучасної гагаузької мови, але й для пошуків джерел його історичного походження. За відсутності письмових джерел роль етнографічних даних джерел щодо характеру народної культури значно зростає. Адже саме вони містять частину історії народу. Вивчення фольклору дає можливість зберегти творчу спадщину народу.

Однією з важливих сторін у процесі відродження національної

культури є успішніше оволодіння своєю рідною мовою та її збагачення за допомогою відвічної гагаузької лексики, стародавніх слів, які збереглися в усній народній творчості [Kvilinkova 2003, 4].

У художній культурі споконвіку особливе місце займала усна народна творчість, завдяки якій проявлялися духовні надбання як окремого індивідуума, так і цілого народу. Жанри усної народної творчості, поділяючись на дві основні групи – прозаїчні та віршовані, завжди втілювали в собі мудрість поколінь. Серед віршованих жанрів особливе місце займають пісні.

Пісня належить до найпоширеніших форм словесно-музичного мистецтва. У Давній Греції поняття *melos* узагальнювало ознаки мелодійного, пісенного начала в музиці. Тексти, призначені для співу, були широко представлені у творчості давньогрецьких поетів, авторів ліричних віршів Алкана, Піндара та ін.

Виникнувши на ранньому етапі розвитку суспільства і відтоді відіграючи важливу роль у його житті, гагаузька народна пісня, за свідченням вітчизняних та зарубіжних науковців, – одна з найбагатших як за кількістю існуючих творів, так і за поетичною та музичною довершеністю.

Піснею супроводжувалося все життя людини, у пісні оцінювалось та осмислювалось це життя. Людина складала пісні й тим самим, виражаючи свій внутрішній світ, передавала стан своєї душі, як сумний, так і радісний. Пісні усно передавались з покоління в покоління такими швидкими темпами, що найчастіше втрачали ім'я своїх творців, до того ж, видозмінювались, залежно від виконавця та музики.

Феномен гагаузької пісні, особливо з огляду на її образну еволюцію, не існує окремо від такої важливої її складової, якою є поезія.

Термін “поезія” означає: 1) мистецтво слова; 2) віршована, ритмічно побудована мова (протилежна прозі, лат. *prosa*, від *prorsa* – пряма, проста; від *proversa* – спрямована вперед, лат. *versus* – вірш неримований); 3) сукупність віршованих творів будь-якого народу, часу, поета або групи поетів; 4) щось привабливе, прекрасне.

В наш час слово “поетика” як мистецький та літературний термін вживається:

– у вузькому розумінні – як комплекс, сукупність художніх засобів і особливостей будь-якого напрямку в літературі або ж окре-

мого письменника, поета. Тому, оскільки всі засоби вираження в літературі в кінцевому результаті зводяться до мови, поетику визначають і як науку про художнє використання засобів мови;

– у широкому розумінні – для означення розділу теорії літератури, в якому вивчається структура творів словесного мистецтва в її системних і історичних закономірностях (наприклад, поетика жанру, роману).

Пісня в гагаузькій усній народній творчості займає на сьогоднішній день важливе місце. «Пісні ростуть так само ясно, як листя на дереві, оскільки складаються мало не кожним індивідумом. Іноді вони, як і листя, в'януть, не встигнувши розквітнути, оскільки не йдуть далі вуст їх автора. Іноді ж вони мають тимчасовий і місцевий успіх, і тоді їх існування ненадовго продовжується, оскільки подібні пісні переймають й переспівують багато знайомих автора. Але якщо вони не мають глибокого сенсу і загальнолюдського значення, то з часом також засихають, ідуть в небуття. Тільки небагато пісень зі всієї цієї багатомільйонної маси мають шанси пережити свого автора, набути визнання і збагатити розумове надбання народу. (Щодо довгих гагаузьких пісень, “тюркю”, то більшість з них, мабуть, запозичено гагаузами від сучасних та колишніх їх сусідів: болгар, молдован та турок-османів. Запозичені вони, напевно, не дуже давно, оскільки зберігають в собі сліди запозичення у вигляді непереведених, чужих гагаузькій мові, іноземних слів, виразів та мовних зворотів. З гагаузьких пісень на, так би мовити, міжнародні теми є відома пісня “сестра-отруйниця” і легенда про “людську жертву, зариту у землю під час спорудження моста”. Решта тем місцева» [С. Булгар: Мошков 2004, 89].

На теоретико-концептуальному рівні становлять інтерес наукові дослідження, які дають можливість осмислити особливості пояснення етимології слова *пісня* та розкрити тематичний горизонт даного жанру.

Слово “пісня”, як відомо, походить від дієслова “співати”, “пою” (рос.). В етимологічному словнику Макса Фасмера наголошується, що цей корінь є спільнослов'янським. На думку деяких дослідників, збіг форм “пою” [від “співати”] і “пою” [від “поїти”] не є випадковим. Висловлюється думка, що перехід значень “поїти” – “співати, оспівувати” сягає часів язичницького обряду жертвового поєднання.

Слово “пісня” [німець. – Lied, франц. – chanson, італ. canzone, англ. – song] означає “первинний вид музично-словесного вислову”. Це – фольклорний жанр, який в широкому своєму значенні включає все, що співається, за умови одночасного поєднання слова й наспіву; у вузькому значенні – малий віршований ліричний жанр, що існує у всіх народів і характеризується простотою музично-словесної будови.

Етимологія слова “тюркю” (пісня) у гагаузькій усній народній творчості, на жаль, невивчена. Багато дослідників, вчених, які збирали народний фольклор у гагаузів й особливо вивчали їх пісенний жанр, на превеликий жаль надавали пояснення тексту пісень, але не торкалися самої етимології слова. Проте, у близькоспорідненій турецькій мові ця етимологія знайшла своє пояснення, яке ми й братимемо за основу для того, щоб дати пояснення даному терміну у гагаузькій народній творчості.

Пісня на гагаузькій мові окреслюється тюркським словом “тюркю”. У інших близькоспоріднених тюркських народів дане поняття має такі назви: у азербайджанців – “махни”, казахів – “тюрки, тюрік – халик ені”, кумиків – “йир”, узбеків – “тюрки, халк – кошиги”, туркменів – “халк – айдими”, турків Туреччини, Балкан – “тюркю”.

Термін “тюркю” вперше був використаний у XV ст. у Східному Тюркистані під час виконання твору, написаного формою аруз [Kudret 1980, 295]. Перші приклади в Анатолії зустрічаються у XIV столітті у творах просвітника, народного поета Оксюз Деде. Отже у гагаузькому фольклорі 1901 року В. В. Мошков надає письмову інформацію щодо існування даного жанру.

Етимологія слова “тюркю” утворилася від слова “тюрк” (тюрк, або ж турок) та арабського суфікса “і”, що означає “той, що відноситься до турків”. Даний термін через певний час отримав форму жанру [Кауа 1999, 131].

Джахит Озтеллі дає пояснення даному жанру з точки зору як його структурної, так і тематичної будови. Проте, порівнюючи народні пісні з піснями ашугів, підкреслює, що в народних піснях не завжди зберігається форма і рима, а в поезії ашуга обов’язково присутній приспів і строго зберігаються всі структурні форми: перший та четвертий рядки однакові у всіх чотирьох стовпчиків вірша [Öztelli 1953, 3–7].

Доган Кая розглядає пісню як художній твір. “Пісня виражає

духовний світ народу, його горе, радість, віру, світобачення, погляди на життя і складається як мінімум з одного та чотирьох рядків, які зв'язані між собою приспіваними...” [Кауа 1999, 132].

У вивченні даного питання зроблено немало. Вперше, як було вказано на початку статті, гагаузькі народні пісні були зібрані та опубліковані В. Мошковим [Радлов 1904, 285–325]. Він класифікував їх за трьома розділами: власне гагаузькі пісні, та пісні, запозичені гагаузами у турок і болгар. Багато з текстів пісень, записаних В. Мошковим у кінці XIX століття (їх близько 50), збереглися й до цього часу у пам'яті народу, щоправда з деякими змінами. Це пісні про Святого Петра, про сестру-отруйницю, про Тудорку та гайдуків, про кровозмішання, про жертвопринесення при будівництві монастиря, також дві лазарські пісні (“Лазарі” та “Меневша”) та ін. Пісні, які В. Мошков класифікував як запозичені у турок, в наші дні зафіксувати не вдалося.

В. В. Мошков – етнограф, фольклорист, приїжджав у 1901–1903 роках у гагаузькі села Молдови і збирав там фольклорний матеріал. Вчений, який у минулому був військовим у царській армії, не вдаючись до подробиць етимології слова “тюркю”, розділив даний жанр по структурі на два види:

- 1) короткі пісні – “мані”;
- 2) довгі пісні – “тюркю”.

У 1938 році А. Манов опублікував близько десяти народних пісень гагаузів Болгарії, в основному історичного змісту. Характеризуючи жанр пісні та не вдаючись до подробиць етимології цього терміну, Манов підкреслював, що пісня як ліричний жанр в основному не включає в свій репертуар героїчної тематики, пояснюючи це належністю гагаузів по крові та мові до тюркської, а за вірою сповідання – до православно-християнської. А пісні, які включають тематику хрестових походів, не зовсім знайшли віддзеркалення у фольклорі цього народу [Манов 1939, 107].

Звичайно, як один з головних чинників, християнство вплинуло на розвиток етнічних процесів, а також на духовну культуру предків гагаузів. З одного боку, воно об'єднало генетично різномірні етнічні компоненти в єдину спільноту. З іншого – зіграло свою роль в етнічному відмежуванні гагаузів-християн від турецького мусульманського населення Балкан і в той самий час стало основою для зближення різних народів (болгар та гагаузів, греків і гагаузів) [Губогло 1993, 15].

І це знайшло своє відображення у піснях. Тому вивчення гагаузької народної пісенної творчості, пов'язаної з релігійною, побутовою, історичною тематикою, а також з сімейною і календарною обрядовістю, дозволяє поділити їх на самостійні розділи [Kvilinkova 2003, 5–6].

Сучасними дослідниками було опубліковано декілька книг з гагаузького фольклору¹, до яких увійшли народні пісні, частівки, казки, прислів'я, приказки. Проте до сьогодні майже недослідженим залишився розділ фольклору, що відображає релігійну тематику. Пісні, пов'язані з календарною обрядовістю, теж не були об'єктом цілеспрямованого дослідження сучасних фольклористів.

Вперше гагаузькі пісні були науково досліджені фольклористом, проф. Л. А. Покровською. Її кандидатська дисертація була присвячена гагаузькій ліричній пісні. Л. А. Покровська згрупувала пісні тематично і поділила, як і В. Мошков, їх на міні-частівки, мелодії, що складаються з семи складів та співаються під різний такт, а також на довгі пісні, які складаються щонайменше з двох рядків і мають різну форму мелодії [Покровська 1953, 5]. Вчений, в третьому розділі дисертації, поділила на групи пісні за їхньою тематикою, підкресливши, що в цілому старі гагаузькі пісні відображають історію страждань і жалю маленького гагаузького народу та його багатовікові мрії про свободу й справедливість [Покровська 1953, 11–12].

Під час тематичної класифікації даного жанру народної літератури (В. Мошков, А. Манов, Л. Покровська) наголошується, що «у гагаузів майже відсутня календарна обрядова поезія (за винятком 3–4 пісень). На підставі даного факту ученими був зроблений висновок, що термін, який позначає назву обряду (“Піпіруда”), як і сам обряд, був запозичені гагаузами у болгар»² [Kvilinkova 2003, 5–6]. Далі Л. Квілінкова розділяє даний жанр на: 1. Пісні релігійного змісту. 2. Пісні побутового змісту. 3. Пісні історичного змісту. 4. Пісні, пов'язані з сімейною обрядовістю. 5. Календарні обрядові пісні [Kvilinkova 2003, 5–6].

Н. Бабоглу, аналізуючи тюркю назвав їх артистичними й красиво мелодійно-звучними. Він розділив пісні тематично за нижченаведеними видами: любовні, молодіжні, жартівливі і весільні пісні [Baboglu 2000, 186].

Музикознавець Д. Гагауз вважає, що гагаузькі пісні виража-

ють національний характер гагаузів і є музично віршованою класикою даного народу [D. Gagauz 2006, 573]

Хюлія Аргуншах, порівнюючи гагаузські пісні з турецькими, підтримує точку зору Д. Кая і говорить, що “тюркю” має пряме відношення до турецької культури (тюркської) і є тюркським словом. “Завдяки цьому жанру утворився певний стиль музики, до того ж тема розлуки, любові, смерті, життя і т. д. виражають увесь спектр душевних переживань, тому можна стверджувати, що пісні мають суто національний характер”³, – підкреслює Аргуншах.

За класифікацією вченої гагаузські пісні поділяються на нижченаведені:

1. “Хамур тюркюсю” пісні виконуються під час весільного обряду “тіста”;
2. “Гелін аглатма тюркюсю” – весільний обряд, під час якого невістка прощається з рідною домівкою;
3. “Траш тюркюсю” – весільний обряд, коли жениха голять під час виконання пісень.

Гагаузські пісні з точки зору тематики також були вивчені В. Арсевенем, Л. Баурчулу ін.

Отже: “тюркю” – слово тюркського походження; даним терміном називається жанр пісень, написаний у формі складу, який має щонайменше два рядки; має приспів, що повторюється після кожного стовпчика; створений народом та в короткий час забуває свого творця; опіває в своїх рядках тему любові, переживань на чужині, духовного страждання, як однієї людини, так і всього народу.

¹ Манов А. Потеклото на гагаузите: Техните обичаи и нрави. Варна, 1938.

Покровская Л. А. Песенное творчество гагаузов: Автореферат дисс. Кан. филол. наук. Ленинград, 1953; Буджактан сеслар / Хазырлайн: Д. Танасоглу. Кишинев, 1959; Гагауз фольклору / Собираатель и составитель Н. И. Бабоглу. Кишинев, 1969; Покровская Л. А., Чернышева М. Б. Народные песни гагаузов. Москва, 1989; Баллада тюркюлери: Солпет топлуму / Хазырлайн. М. Л. Дурбайло. Кишинев, 1991; Gagauz halk türküleri / Toplayan hem hazırlayan M Durbaylo. Chişinău, 2001.

Губогло М. Н. Малые тюркоязычные народы Балканского полуострова. К вопросу о происхождении гагаузов: Автореферат дисс... канд. истор. наук. М., 1967. С. 8.

² *Мошков В.* Гагаузы Бендерского уезда // Этнографическое обозрение (далее – ЭО), 1902, № 3, С. 46; *Манов А.* Потеклото на гагау ште: Тсхните обичаи и нрави. Варна, 1938; *Покровская Л. А.* Народные песни гагаузов Молдавии и Украины. Сообщение советской делегации: (Первый конгресс балканских исследований. София, 26 авг. – 1 сент. 1966 г.). М., 1966. С. 13.

³ *Hülya Argunşah.* Gagauz Türküleriyle Anadolu Halk Türkülerinin Ortak Motifleri // *Güney Doğu Avrupa’da Türkler ve Gaguzların Etno-Kültürel Genişleme Meseleleri Kongresi*, 25–29 Nisan 1991, Çadır-Komrat (Moldova) // Yayını: Milli Folklor, S. 18 (Yaz 1993), s. 33–38. Gagauzca Yayını: Ana Sözü, Sentaybr 1991, s. 4.

ЛІТЕРАТУРА

Argunşah, Hülya. “Gagauz Türküleriyle Anadolu Halk Türkülerinin Ortak Motifleri” // *Güney Doğu Avrupa’da Türkler ve Gaguzların Etno-Kültürel Genişleme Meseleleri Kongresi*, 25–29 Nisan 1991, Çadır-Komrat (Moldova). Yayını: **Milli Folklor**, (Yaz 1993), №18, Gagauzca Yayını: **Ana Sözü**, Sentaybr 1991.

Arseven, Veysel (Vasili Öküzçü). **Biografisi Makaleleri ve Müzik Eserleri.** TÜRKSOY. (yayına hazırlayan Stepan Bulgar). Ankara, 2004.

Губогло М. Н. К изучению гагаузов в тюркоязычном мире Юго-Восточной Европы // **Российский этнограф.** Москва, 1993, №17.

Kaya Doğan. **Anonim Halk Şiiri.** Akçağ Yayınları, 1999.

Kudret Cevdet. **Örneklerle Edebiyat Bilgileri 1.** İstanbul, 1980.

Kvilinkova E. **Moldova Gagauzlar’ın Halk Türküleri.** Kışinev, 2003.

Manov Atanas. **Gagauzlar (Hristiyan Türkler).** Bulgarca’dan çeviren Türker Acaroğlu. Varlık Neşriyatı. Ankara, 1939.

Öztelli Cahit. **Halk Türküleri.** İstanbul, 1953.

Радлов В. **Образцы народной литературы тюркских племен. Ч. X. Наречие бессарабских гагаузов** (Тексты собраны и переведены В. Мошковым). Санкт-Петербург, 1904.